

JEZIK: sistematično povezovanje jezikovnih znakov in njihovih kombinacij z določenimi pomeni. Jezik je kulturna pridobitev človeške vrste in najbolj razvita vrsta komunikacije. Religije pojav jezika prikazujejo kot sestavni del stvarjenja sveta ali božje darilo človeku. V 19. stoletju so jezikoslovci postali veliko bolj naklonjeni teoriji o postopnem razvoju jezika.

Znaki in znakovni sistemi glede na to, katerim čutilom so namenjeni:

- slušni: govor, fiziološki glasovi, glasba...
- vidni: pisava, ASL...
- tipni: Braillova pisava
- vonjski: parfumi...
- okusovni

Genetska pogojenost jezika:

Ameriški jezikoslovec **Noam Chomsky** trdi, da obstaja genetsko definirana jezikovna matrika, univerzalna slovnica, ki je prirojena vsem ljudem in je podlaga vsem jezikom. Čeprav so jeziki med seboj različni, so vsi zasnovani na istih univerzalnih principih semantike, sintakse in fonologije. **Erik Lennenberg**: jezikovna matrika ostane neizkoriščena, če v prvih letih ni izpostavljena jezikovnemu okolju (fenomen »volčjih otrok«).

Mišljenje brez jezika: inteligence na predlingvističnem nivoju si ne znamo predstavljati, saj razmišljanje predpostavlja uporabo jezika.

RAZVOJ JEZIKOSLOVJA

STARI GRKI

- 5. stol. pr. n. št.: sofistiki so jezik proučevali s stališča retorike, proučevali so govore mojstrov in preštevali jezikovne prvine v njih; zanimala jih je oblika, ne vsebina jezika
- grški filozofi so se zanimali za odnos med naravo, človekom in besedo, torej za razmerje med besedo in njeno vsebino
- **nominalisti/naturalisti**: odnos med besedo in pomenom je naraven; sklicevanje na onomatopoejske izraze, določena mera onomatopoeije je zajeta že v samih glasovih
- **realisti/konvencionalisti** (Aristotel): odnos med besedo in pomenom je konvencionalen; razmerje med obliko in vsebino je poljubno (podobno kot danes velja v strukturalnem jezikoslovju)
- **analogisti**: iz danih oblik jezika je možno napovedati tudi druge oblike (jezik je urejena struktura in stvar dogovora - konvencionalisti)
- **anomalisti** (Platon): sklicevanje na pogoste nepredvidljive oblike v jeziku – jezik ni konvencija (naturalisti)
- koine: skupno narečje, helenistični jezik, ki se je izoblikoval za lažje razumevanje
- **Dionizij Tračan: *Technē Grammatikē*** (2. stol.n. št.): »veščina pisanja«; prvi sistematični opis kakega zahodnega jezika; najpomembnejša grška slovnica – normativna slovnica – tradicionalna slovnica; opis klasične grščine; vpeljal besedne vrste: samostalnik, pridevnik, glagol, prislov, deležnik, predlog, veznik, člen
- Grki so vpeljali osnovno terminologijo
- slovnicearji so se najbolj posvečali trem vidikom jezika: **etimologiji** (izvor in razvojne stopnje morfema ali besede), **morfologiji** (besede so razvrstili v besedne vrste in jim določili kategorije) in **fonetiki** (razlaga s stališča izgovorjave in zaznavanja glasov) oz. **fonologiji** (pomen in uporaba glasov)
- **stoiki** so uvedli tri vidike črke: izgovor, obliko ali figuro in ime črke

RIMLJANI

- **Varro:** *Lingua Latina* (prvi pomemben rimski jezikoslovec)
- **Quintilian:** latinska slovnica
- **Priscian:** *Institutiones Grammaticae* (začetek srednjega veka); opisna slovnica

INDIJCI

- vedščina (vedski sanskrt) naj bi bila vredna več kot jezik ljudstva
- **Panini:** v 5. ali 4. stol. pr. n. št. napisal slovnico **klasičnega sanskrta**, ki je postala normativ za opisne slovnice in ena najpodrobnejših slovnice na svetu

SREDNJI VEK

- **spekulativna slovnica** (druga polovica srednjega veka): nastala iz opomb in komentarjev sholastičnih filozofov in predstavlja uveljavitev filozofskega pogleda na jezik; pojavi v jeziku se začnejo pojasnjevati; jezik ne odraža realnosti, ampak tisto, kar je ustvaril naš um; jezik je namreč kot zrcalo, ki odkriva resničnost, ki leži za pojavi fizičnega sveta; postavitve temeljev skladnji; močan vpliv Aristotela – velik pomen logike in razuma
- **Tomaž Akvinski:** razum vodi človeka do tistih resnic, ki jih sprva sprejema z vero
- **Avguštin:** do božjih resnic se ne dokopljemo z razumom
- **modisti:** pojmi, ki jih ustvari um, najdejo pomen v pravilnih stavkih: v stavku so pravilne besedna zveze, besede v pravilnih oblikah in besede, ki so pomensko združljive

RENESANSA

- Erazem Rotterdamski: pisal o pravilni izgovorjavi grščine in latinščine
- Petrus Ramus: slovnice latinščine, grščine in francoščine
- veliko jezikov dobilo svoje normativne slovnice zaradi reformacije in iznajdbe tiske
- razvijajo se standardne oblike jezikov
- nastajajo prvi slovarji

RAZSVETLJENSTVO

- **racionalistična slovnica kartezijancev:** naslanja se na spekulativno slovnico in rabo jezika razlaga s principi, po katerih deluje um
- empirizem: Locke, Bacon, Wilkins
- Leibnitz je zavrgel hipotezo, da imajo jeziki skupnega prednika (hebrejščino)
- William Jones odkril spise v klasičnem sanskrtu in ugotovil presenetljivo podobnost sanskrta z grščino in latinščino; njegove zapiske je odkril Franz Bopp

19. STOLETJE

- **primerjalno jezikoslovje** (komparativna lingvistika): jeziki so si podobni, ker izvirajo iz istega prednika, primerjanje morfemov na osnovi najstarejših zapisov in iskanje glasovnih korespondenc

STRUKTURALIZEM (20. STOLETJE)

- Ferdinand de Saussure
- zbirka njegovih predavanj: *Cours de la linguistique generale*
- izhodišče je jezik kot struktura; pomembne so funkcije posameznih elementov
- sinhronija vs. diahronija:
- **jezikovni znak** je sestavljen iz **označevalca** (pojavnega oblika; signifiant) in **označenca** (vsebinska plat; signifier); odnos med obema poloma je arbitraren, kar pomeni, da so v različnih jezikih označevalci za iste označence različni

- pogoj za jez. znak je to, da je postavljen v sistem skupaj z drugimi znaki – samo v odnosu do drugih znakov ima beseda tudi vsebinsko plat
- odnosi so **paradigmatski** (os izbora/odsotnosti) in **sintagmatski** (os kombinacije/prisotnosti): jez. znak je v paradigmatskih odnosih s tistimi znaki, ki bi lahko stali na njegovem mestu (s tistimi, izmed katerih je izbran); v sintagmatskih pa s tistimi, ki se med seboj kombinirajo)
- v Ameriki se je strukturalizem razvijal pod vplivom proučevanja indijanskih jezikov in antropolingvistike, v Evropi pa v okviru funkcionalizma Praškega kluba s Trubeckojem in Romanom Jakobsonom

P I S A V A

= grafična upodobitev označevalcev jez.znakov.

Iz nam poznane zgodovine poznamo tri vire pisav, ki so se postopno razvijale in se prilagajale novim jezikom. Ti viri so sumerski, egipčanski, in kitajski sistem pisav.

Vsem je skupen izvor risba – **piktogram**: znak, katerega povezava z označencem je zelo razvidna. Iz sestavljanja več piktogramov za upodabljanje abstraktnih pojmov so se razvili **ideogrami**. Ti so imeli manj neposredno zvezo z označencem in so bili bolj stilizirani.

Sčasoma so se razvili znaki, ki so označevali posamezne besede. To so bili **logogrami**, pisava pa **logografska**. Postopoma so se logogrami začeli uporabljati kot simboli fonetične realizacije in razvile so se **fonografske pisave** (pisava, ki posreduje zvočno podobo jezika). Najstarejše so bile **zlogovne**, iz njih pa so se razvile **alfabetične** (pisave, kjer ima vsak fonem svoj znak).

SUMERSKA PISAVA - KLINOPIS

- najstarejša ohranjena pisava (4. tis. pr. n. št.)
- na začetku piktogrami
- nato kombinacija logografske in fonografske (600 pismenk)
- razvila se je v fonografsko zlogovno pisavo
- večina sumerskih besed je enozložnih
- pisavo prevzeli Babilonci, Asirci, Hetiti

KITAJSKA PISAVA

- iz 1500 pr.n.št.
- še danes pretežno logografska, saj to ustreza naravi jezika
- oblike: wenyuan, baihua, pinyin

EGIPČANSKA PISAVA – HIEROGLIFI (sacred carving)

- izvor evropskih pisav
- najstarejši zapisi iz 3000 pr.n.št.
- sprva ideografska, kasneje mešanica ideografske in fonografske zlogovne
- od Egipčanov so jo prevzeli Feničani; njihova pisava je bila zlogovna in je vsebovala 22 soglasniških znakov
- feničansko pisavo so prevzeli Grki in za vsak glas določili svoj znak (akrofonsko načelo)
- iz grške pisave so se razvile latinica, gotica, cirilica, glagolica, rune; izjema je ogamska pisava (starih Keltov)
- poleg evropskih narodov imajo črkopise tudi Armenci, Burmanci, Tibetanci, Tamilci...

F O N E T I K A

= področje lingvistike, kise ukvarja z glasovi kot sestavnimi deli človeškega govora; proučuje proizvodnjo glasov, njihov prenos in njihov sprejem:

1. izgovorna ali artikulacijska fonetika
2. zvočna ali akustična fonetika
3. zaznavna/slušna ali avditivna fonetika

IPA – International Phonetic Association (International Phonetic Alphabet) – dogovorjeni znaki, ki so ne glede na jezik vedno enako izgovorjeni

Proizvodnja glasov je najtesneje povezana z dihanjem, saj je osnovna sestavina govora vibracija zraka, ki jo ustvarjamo z govornimi organi. Če glas nastane ob izdihu, ga imenujemo **egresivni** glas, če pa ob vdihu, je to **ingresivni** glas. Večina glasov je egresivnih.

Glasovi se opisujejo s stališča posameznih izgovornih spremenljivk ali **artikulacijskih variabel**:

- A. egresivnost / ingresivnost
- B. samoglasniki /soglasniki (prisotnost ovire)
- C. zvonečnost / nezvonečnost
- D. soglasniki glede na tip ovire – manner of articulation: zaporniki, priporniki, tresljajniki, odstraniki, nosniki, zlitniki, polvokali
- E. soglasniki glede na mesto ovire – place of articulation: ustniki, zobniki, dlesniki, nebniki, jezičniki, trdonebniki, mehkonebniki...
- F. opis samoglasnikov je osnovan na sistemu kardinalnih samoglasnikov, ki jih opredeljuje položaj jezika (odprtost, prednjost / zadnjost) in položaj ustnic

Suprasegmentalna fonetika se ukvarja s suprasegmentalnimi lastnostmi govora: naglas, višina tona, intonacija, tempo.

FONEMIKA / FONOLOGIJA

- se v okviru določenega jezika ukvarja z glasovi kot jezikovnimi znaki.

Fonem je jez. znak, ki je z drugimi fonemi v paradigmatskih in sintagmatskih odnosih. Je glasovni segment, ki nasproti drugim glasovom vzpostavi tak odnos, da z njegovo zamenjavo z drugim glasom spremeni pomen višje enote.

Označevalec fonema je fonetična realizacija ali zapis, označenec pa je definiran le v negativnem smislu – v odnosu do drugih fonemov.

Vsak jezik ima omejeno število razlikovalnih glasov (fonemov).

Lastnosti, po katerih se fonemi nekega jezika med seboj razlikujejo, so **razlikovalne lastnosti** (distinctive features). V povprečju imajo jeziki okoli 30 fonemov, Angleščina jih ima 44. v nekaterih jezikih se fonemi med seboj razlikujejo tudi po suprasegmentalnih lastnostih. Tisti fonemi, ki se razlikujejo samo v tonu, so **tonemi** (jezikom, ki vsebujejo toneme, pravimo **tonemski** ali **tonalni jeziki**).

Nek glas v soseščini glasov ali izgovorjen z drugačnim glasom ni nikoli povsem enak.

Pozicijske variante istega fonema se imenujejo **alofoni**. Dva glasova, ki sta v nekem jeziku fonema, sta v drugem jeziku lahko samo alofona.

Kriterij za določitev dveh glasov kot fonemov je **kriterij minimalnega para**: če obstajata dva besedi, v katerih sta dva glasova v fonemskem odnosu (spremenita pomen), potem sta ta dva glasova fonema.

Fonotaktična pravila: pravila, po katerih se fonemi povezujejo; pravila o sintagmatskih odnosih med fonemi; običajno se nanašajo na vrstni red fonemov v posameznem zlogu.

MORFOLOGIJA ali OBLIKOSLOVJE

= veja jezikoslovja, ki se ukvarja z morfemi

Morfem: minimalno zaporedje fonemov, ki je že nosilec slovarskega ali slovničnega pomena, ki se obdrži tudi v spremenjenem okolju. Bistveni kriterij za opredelitev morfema je to, da ga ni mogoče razdeliti na še manjše dele, ki bi imeli svoj lasten stalen pomen oz. funkcijo. Jezikoslovec namreč prepozna morfeme neznanega jezika ravno po tem, da jih najde v različnih povezavah v isti vlogi.

Morf: označevalec morfema (pojavnost oblika). Npr.: *went* (morf) = *go* + *past* (dva morfema)

Alomorf: pozicijska varianta morfema, katerega izbira je največkrat fonolško pogojena.

Klasifikacija morfemov po vsebini:

- a) korenski (nosilci slovarskega pomena)
- b) nekorenski

Klasifikacija morfemov po rabi:

- a) prosti (free) - korenski
- b) vezani (bound) – nekorenski (po poziciji jih delimo na predpone, vpone, pripone)

Klasifikacija nekorenskih morfemov po funkciji:

- a) besedotvorni (derivacijski): tvorijo nove slovarske pomene in nove besedne vrste
- b) oblikotvorni (fleksijski): spreminjajo slovnični pomen znotraj iste besedne vrste

Morfološka klasifikacija jezikov:

- I. **analitični ali izolativni jeziki:** uporabljajo pretežno korenske morfeme; besede so najpogosteje enomorfne ali nepregibne
- II. **sintetični jeziki: aglutinacijski** uporabljajo korenske in nekorenske morfeme, pri čemer nekorenske lepijo na korenske; **fleksijski** uporabljajo korenske in nekorenske morfeme, pri čemer nekorenski združujejo več funkcij

LEKSIKOGRAFIJA

- I. ortografska beseda: pisno posredniška zvrst
- II. morfološka beseda: oblika besede (*hiša* in *hiše* sta dve besedi)
- III. slovarska (leksična) beseda ali leksem: tisti, kar najdemo zapisano kot samostojno geslo v slovarju; znotraj leksema ločimo različne slovarske enote (lexical units)

Posebne veje leksikologije so etimologija, onomastika (lastne imena), terminologija, frazeologija, idiomatika.

BESEDOTVORJE

1. ZLAGANJE ali kompozicija: sestavljanje prostih korenskih morfemov – zloženke
2. IZPELJEVANJE ali derivacija: sestavljanje novih besed z dodajanjem nekorenskih morfemov
3. KRNJENJE (clipping): *bike, lab...*
4. ZLIVANJE KRNOV (blending): *brunch, motel...*; skrajna oblika so kratice; kratice, ki jih izgovarjamo in obravnavamo kot samostojne besede, so **akronimi**: *radar, laser, wasp...*
5. SPREVRŽENJE ali konverzija: beseda v eni besedni vrsti postane beseda v drugi besedni vrsti; posebna oblika konverzije je poobčenje lastnih imen

6. PRIVZEMANJE IZ TUJIH JEZIKOV: stopnje podomačenja so različne oz. postopne: **fonološko** podomačenje, **grafološko** podomačenje, **slovnično** podomačenje; ekstremna oblika podomačenja je dobesedni prevod ali **kalk**; besede, ki imajo isti izvor, nimajo pa istega pomena, so »**lažni prijatelji**«

S K L A D N J A ali S I N T A K S A

= veja jezikoslovje, ki se ukvarja s stavkom kot jezikovno enoto

Tradicionalna slovnica se s področja skladnje ukvarja s pravili **ujemanja** ali **kongruence** (pravila, po katerih se morajo posamezne besede prilagajati druga drugi bodisi v okviru besednih zvez ali širše) ter **vezave** ali **rekcije** (pravila o tem, kako vrsta besede v jedru besedne zveze vpliva na sklon dopolnila).

Besedni red lahko določa vlogo besed v stavku, lahko pa se uporablja le za aktualizacijo (členitev po aktualnosti).

Strukturalistični pristop k proučevanju skladnje: besede v stavku so urejene hierarhično – **analiza neposrednih sestavnikov** – IC analysis. Neposredni sestavnik je tisti del stavka, ki je hierarhično neposredno podrejen neki višji enoti. Načeli, po katerih delimo stavke:

1. načelo zamenljivosti ali **substitucije**
2. načelo razširljivosti ali **ekspanzije**

Neposredni sestavniki so po funkciji stavčni členi, po zgradbi (realizaciji) pa besedne zveze.

Besedozvezna pravila (phrase structure rules / rewrite rules): pravila, ki jim neposredni sestavniki sledijo v določenem jeziku – pravila **tvorbene** ali **generativne slovnice**. Vsak jezik ima svoja besedozvezna pravila.

NOAM CHOMSKY

- utemeljitelj tvorbeno pretvorbene slovnice (generativno transformativne)
- obudil zanimanje tudi za univerzalno slovnico
- dela: *Syntactic Structures in Aspects of the Theory of Syntax*
- uvedel pojma **jezikovna zmožnost** (competence) in **jezikovna realizacija** (performance): jez. zmožnost je abstrakten jezik kot sistem duha ter tisti, ki je zapisan v slovarjih in slovnica (ponotranjeno vedenje o jeziku); jez. realizacija pa je konkretno jezikovno dejanje (ubeseditve)
- trdi, da je ljudem (vsem jezikom) genetsko prirojena neka osnovna in univerzalna slovnica, ki pa jo različni jeziki razvijejo na svoj način zaradi različnih tvorbeno pretvorbenih slovnice
- osnovna značilnost tvorbeno pretvorbene slovnice je, da poskuša ugotoviti pravila, po katerih se tvorijo osnovni tipi slovnično sprejemljivih (grammatical) stavkov, ter pravila, po katerih se osnovni tipi pretvarjajo v druge oblike stavkov
- tvorbeno pravila delujejo na **globinski**, pretvorbena pa na **površinski ravni**
- pretvorbena pravila spreminjajo globinsko strukturo v površinsko, npr. pravila za tvorjenje vprašanj, trpnika...

S E M A N T I K A ali P O M E N O S L O V J E

= veja jezikoslovja, ki se ukvarja s pomenom besed in s tem, zakaj nekatere besede ali besedne zveze lahko združimo v smiselno celoto, drugih pa ne.

Pri ugotavljanju pomena je najpomembnejši **princip sestavljenosti in sestavljenosti**. Npr. *My brother is a spinster.* – pomensko nesprejemljiv stavek zaradi principa sestavljenosti

Beseda je sestavljena iz **informacijskih oz. pomenskih enot**. Ena izmed teh enot je tudi stilna zaznamovanost oz. konotacija (asociacija), ki je odvisna od izkušenj.

SOPOMENKE (sinonimija): besede, ki imajo pokritih večino pomenskih enot, običajno pa se razlikujejo v stilni zaznamovanosti

PROTIPOMENKE (antonimija): dovolj je že, da se dve besedi razlikujeta v eni pomenski enoti; antonimija je lahko **stopenjska** (mlad – star), **komplementarna** (moški – ženski) ali **konverzna** (kupiti – prodati)

VEČPOMENSKOST (polisemija): ena beseda ima več različnih pomenov

SLOVNIČNI POMEN

Ena vrsta informacij poimenuje stvarnost, druga vrsta pa posreduje informacije o odnosih med elementi stvarnosti (časovne in prostorske informacije). Bolj ko je informacija temeljna, bolj jezik teži k temu, da jo posreduje na kar najbolj ekonomičen način. Slovnični pomeni določajo **razmerja v prostoru in času**. **Slovnična kategorija** je paradigmatski sistem najmanj dveh članov, ki sta med seboj v določenem odnosu.